

Opponensi vélemény Fülöp Márta „A versengés, a győzelem és a vesztes pszichológiája és kulturális különbségei” c. akadémiai doktori disszertációjáról

Fülöp Márta több évtizedes kutató munka eredményeit foglalta össze terjedelmes, 497 oldalt magába foglaló művében. Az elmúlt két évtizedben összesen 7 vizsgálatot végzett a versengés tárgykörében. Kutatása során kilépett a magyar glóbuszból, s angol, török, japán, kínai, indiai vizsgálati személyekből vett mintákon végzett vizsgálatokat. Az egyes minták kiválasztása során természetesen szóba se jöhetett a reprezentativitás, ami az eredmények általánosíthatósága elé akadályokat emel, akár önmagukban, akár összehasonlító perspektívából nézzük azokat.

Az összehasonlíthatóságnak módszertani akadályai is vannak, hiszen az egyes vizsgálatok módszerei jelentős különbségeket mutatnak. Vannak köztük kizárólag kvantitatív módszerekkel végzett vizsgálatok, vannak vizsgálatok, amelyekben a kvalitatív módszerek domináltak, s vannak olyanok is, amelyekben a kétféle megközelítés keveredik.

A labirintusra emlékeztető disszertáció azonban végül is elvezeti az olvasót a célhoz. Fülöp Márta a disszertációban felállítja a Győzelemmel és Vesztéssel való Megküzdés Pszichológiai Modelljét.

A disszertáció beleilleszkedik a versengés-kutatás időközben megfordult paradigmájába, melynek lényege, hogy a versengés nem egyszerűen az együttműködés ellentéte, hanem érzelmi, motivációs-viselkedéses-társas működések meghatározott, egymástól kvalitatíve különböző mintázatokba rendeződő komplexuma, melyet mind egyéni, mind szituációs, mind kulturális tényezők determinálnak. A győzelemmel és a vesztéssel való megküzdés ennek megfelelően változó annak függvényében, hogy milyen egyéni és ugyanakkor kulturálisan megkonstruált megküzdésmódok lehetségesek a győzelemmel és a vesztéssel kapcsolatban.

A szerző célja az volt, hogy megmutassa, hogyan és miként térhetnek el a győzelemmel és a vesztéssel kapcsolatos megküzdés mintái életkori, nemi és kulturális csoportonként. Meg akarta tudni, hogy miként formálja a szocializáció, tanulás és kultúra ezeket az alapvetően biológiailag formált folyamatokat. A magyar és a kínai diák mintákon végzett vizsgálatok azt mutatták, hogy a győzelemhez fűződő kétféle viszony, az „Öröm” és a „Zavar” valamit reájuk adott viselkedéses válasz, a „Lelkesedés” és a „Kieresztés” megegyezett. A két minta tagjai a győzelmet azonos módon értelmezték, a vesztes esetében viszont a megegyezés csak részleges volt.

A szerző három, szerinte minden emberre érvényes mintázatot ír le, amelyek elkülönülnek, de egymással kapcsolatban is állnak. Az első mintázatot a kiegyensúlyozott-megküzdő jelzőpárral írja le, ahol a győzelemmel kapcsolatos érzések és erők pozitívan korrelálnak a vesztesre adott reakciókkal. A második mintázatnak a szerző a narcisztikus/domináns-aggresszív nevet adta. E mintázat szerint a győzelmet követő énfelnagyítás a kieresztéssel és a további győzelmek elkerülésével korrelált pozitívan. A sorban az elkerülő-feladó mintázat volt a harmadik, mely a győzelem utáni zavar és kieresztés, a vesztes utáni önértékelés és feladás együttjárását mutatták.

A győzelemmel és a vesztéssel való megküzdés módja kapcsolatban van az eredmények szerint a versengés konstruktív és destruktív volta között. A kiegyensúlyozott-megküzdő mintázat konstruktív vonásokat mutat mind az egyén, mind a környezete számára. Ezzel

szemben az elkerülő –feladó és az éfnagyító-aggresszív mintázat csökkenti a bizalmat, korlátozza a kommunikációt, és csökkenti a szabályok betartására indító késztetéseket.

Fülöp Márta 12 fejezetben összegzi az emberiség túlélése szempontjából alapvetően fontos versengéssel kapcsolatosan szerzett szakirodalmi és empirikus ismereteit. A szerző, mint az a fentebb adott rövid summázatból is kiderült, nem könnyíti meg az olvasó dolgát. Terminusai nehézkesek, érvelése túlbonyolított, szövegében keveri a releváns és nem releváns tartalmakat, sokszor ismétli magát.

Az első fejezetben színvonalasan ismerteti a versengés-kutatás paradigmaváltását, mely az interakció kutatás szemléletváltásaként is értelmezhető. Morton Deutsch klasszikus munkássága egyoldalú versenyelőnyhöz juttatta az együttműködés kutatását, melyet az együttműködés pozitívumainak kimutatására való törekvés jellemzett, szemben a versennyel, mely az összehasonlításban rosszul járt. Csak idő kérdése volt, hogy a szociálpszichológusok észrevegyék, amit előttük Empedoklész már 2500 évvel észrevett, aki az emberi együttlétet a Szeretet és a Viszály kettősségével írta le. A két, egymással ellentétes elv működését az emberi és nem emberi létezőket egyaránt magába foglaló világban Empedoklész a következőképpen írja le:

„Mert össze van illesztve minden a saját részeivel,

a ragyogó Nap, a föld, az égbolt meg a tenger,

mindazzal, ami csak belőlük a halandókba űzve azokba került.

Ám éppen így azok, amelyek inkább alkalmasak a keveredésre,

szeretik egymást, Aphroditétől hasonlónak téve.

A legellenségesebbek azok, amelyek egymástól leginkább messze állnak

származásukban, keveredésükben és kialakított formájukban.

Együvé kerülni teljesen szokatlan a számukra és igen gyászos

a Viszály rendeletei miatt, minthogy ő vitte véghez a keletkezésüket.”

(ford. Steiger, Kornél)

A Szeretet és a Viszály egymással szögesen ellentétes preferenciális szempontjai által szervezett kapcsolati tér egészében állandó, azonban részeiben szüntelen mozgást és változást mutat. Empedoklész zseniális megállapítása szerint, amikor a Szeretet hatalma csúcspontján van, a Viszály teljesen erőtlen. A Szeretet túlhatalma azonban nem tartható, megindul, majd felgyorsul a bomlás, a Szeretet hatása megszűnik, s a Viszályé lesz a teljes erő. A két erő tehát ciklikusan váltja egymást, miközben összegük változatlan.

Fülöp Márta disszertációjából kiderül, Morton Deutsch 2012-ben eljutott saját tanai felülvizsgálatához, s elismerte, hogy a versengésnek van destruktív és konstruktív változata. Fülöp Márta egyetértően idézi Erica Frydenberg 2005-ben írt megállapítását, miszerint Deutsch együttműködésre és versengésre vonatkozó elmélete „grandiózus”, de téves.

A disszertáció második fejezete nem sokat tesz hozzá a végső eredményhez. Túlméretezett, taxatív felsorolás, melyből név és kutatás szerint megismerhetjük a Magyarországon 1960-2012 között végzett kulturális összehasonlító pszichológiai kutatásokat. A felsorolásból sokan hiányoznak, de Hankiss Elemér kutatásainak mellőzése mellett nem tudok elmenni, hiszen ha volt valami, ami a 80-as években revelatíván hatott a magyar közgondolkodásra, az éppen Hankiss „üres individualizációs” elmélete volt, melyet egy magyar-amerikai összehasonlító érték kutatás eredményei kapcsán írt le.

A harmadik, igen rövid fejezet a versengéssel foglalkozó kulturális összehasonlító vizsgálatokat sorolja fel, ám a felsorolás vázlatos, esetleges, s éppen a lényeg, a kultúra és a verseny közötti kapcsolat láttatásában, fogytékos.

A negyedik fejezet lehetett volna a disszertáció szíve. Ebben a fejezetben a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy „lehet-e párhuzamosan versengeni és együttműködni?” A választ egy japán-magyar összehasonlító vizsgálat eredményeinek ismertetésével adja meg. Növeli a válasz hitelességét, hogy a szerző az összehasonlító vizsgálatot maga végezte, és láthatóan alaposan végig gondolta a verseny konstrukcióját a japán és a magyar kultúra kontextusában. A felkészülés részeként feldolgozta a Hofstede-féle kulturális összehasonlító vizsgálatokat és kitekintett az Ingelhart és Schwartz különböző megközelítésű, de egyaránt értékek feltárására irányuló vizsgálatainak eredményeire.

Összesen 302 magyar és 151 japán egyetemi hallgatót vont be a vizsgálatba, melynek során a vizsgálati személyeknek egy 23 kérdésből álló kérdőívet kellett kitölteniük. A kérdések a versengéshez fűződő általános és személyes attitűdök mellett a verseny iskolában és társadalomban játszott szerepével kapcsolatos nézeteket is firtatták, valamint rákérdeztek a versengő és nem versengő ember prototípusaira. A fejezet megerősítette a Hofstedei értelemben vett Kelet és Nyugat közötti kollektivistikus-individualisztikus különbség létére vonatkozó feltevését. A szerző eredeti eredményei szerint a a japán egyetemisták számára a verseny motivációs terep, mely erőt ad számukra. Ezzel szemben a magyarok esetében a verseny az ellenséggel való találkozás terepe, akit le kell győzni. Jó lett volna, ha a szerző ezen a nyomvonalon halad tovább, megkeresve, hogy a magyarok versenyfelfogása milyen egyező és különböző vonásokat mutat más nyugati társadalmakhoz képest.

Az ötödik fejezetben ehelyett extenzív kitekintést végez, melynek cél országai az Egyesült Királyság, Törökország, Kína, és India. Semmiféle elméleti indokot nem kapunk arra, hogy miért éppen ezek az országok, s miért nem mások. Az ok, mint a 213. oldalon kiderül, roppant egyszerű: egy olyan nemzetközi összehasonlító vizsgálatra szerveződött konzorciumban vett részt a szerző, melynek tagjai a felsorolt országok, plusz Japán voltak. A vizsgálat mintáit országonként 220 egyetemista képezte, akiknek az volt a feladatuk, hogy a versengés szóval kapcsolatosan asszociáljanak szavakat.. Az első nehézséget a kapott szavak szemantikai ekvivalenciájának megteremtése volt, ami nem ment nehézségek nélkül. Ezt követően kezdetét vette az elemzés. Az egyes országok mintáin szerzett, hosszasan felsorolt eredmények a Huntingtoni értelemben vett civilizációk közötti különbség létét látszanak igazolni. A fejezet érdekessége, hogy a kulturális különbségek felül írják a nemi különbségeket, ami azt jelenti, hogy a nemi szerepek meghatározottsága az egyes kultúrák

lényegi alkotó eleme, aminek alá van vetve a versenynek tulajdonított, ugyancsak kulturális kidolgozott jelentés.

A hatodik fejezet a győzelem és a vesztes pszichológiájára vonatkozó szakirodalmat tárgyalja, erős hangsúlyokkal a neoropszichológiai és pszchobiológiai kontextusokra. A fejezet erőteljesen kilóg a disszertációból, hiszen a szerző a maga által végzett és az ismertetett vizsgálatokban nem vett, s nem is vehetett figyelembe fiziológiai változókat, mivel nem mért ilyeneket.

A hetedik fejezet új vizsgálatok eredményeit ismerteti. Ezúttal a szerző figyelme a magyar középiskolásokra irányult, akikkel kapcsolatosan azt akarta megtudni, hogy miként küzdenek meg a győzelemmel és a veszteséssel. Zárt kérdéseket alkalmazó kérdőívet alkalmazott, a vizsgálati minta elemszáma 351 volt. A középiskolások egy része magas teljesítményűnek, másik része alacsony teljesítményűnek minősített intézményekből származott,. Az eredményeket többváltozós matematikai statisztikai módszerekkel dolgozta fel. A rengeteg táblázatot nyugodtan betehette volna függelékbe. Érdekes eredmény, miszerint a magas teljesítményű iskolákba járó tanulók a veszteségre inkább szégyennel reagálnak (legalábbis az attitűdök szintjén) az alacsony teljesítményű iskolákba járók viszont agresszív válnak. Ez az eredmény arra figyelmeztet, hogy a versenynek nemcsak kulturális, hanem szubkulturális, társadalmi osztályonként is különböző jelentés vonzatai lehetnek. Kár, hogy a szerző nem aknázza ki ezt a maga által megnyitott új értelmezési lehetőséget.

A nyolcadik fejezet megismétli az előző fejezetet, de ezúttal más a minta. 100 egyetemista vett részt ebben a vizsgálatban. Az eredmények megint hosszasan, monoton rendben, számtalan táblázatban sorakoznak. Szociológiai változóként a vidék-főváros változót használta, mérsékelt eredménnyel.

A kilencedik fejezet a két magyar minta összehasonlítását tartalmazza. Ennek eredményeként a szerző felállította a győzelem és a vesztes kezelésének pszichológiai modelljét, melyről a bevezetőben már említést tettünk.

A tizedik és a tizenegyedik fejezetben újra változik a fókusz. Ezúttal a szerző magyar és kínai fiatalok körében a versengésbeli győzelemmel és veszteséssel való megküzdés mintázatait és modelljeit mutatja be. Ezt két hosszú és fárasztó fejezetet bizvást elhagyhatta volt a szerző a disszertációból, hiszen nyilvánvaló, hogy 309 Tianjin-i középiskolás által kitöltött kérdőívek alapján nem lehet a „kínaiakra” következtetni semmilyen értelemben, miként a 351 magyar középiskolás mintája sem reprezentál semmilyen nagyobb sokaságot.

A tizenkettedik fejezetben a szerző összefoglalja a megküzdési modellre vonatkozó megállapításait, melyek kapcsán nyitva hagyja a további kultúraközi vizsgálatok lehetőségét.

Egészében Fülöp Márta disszertációja impozáns munka, mely sokat nyert volna, ha a szerző ökonomikusan, a lényegre törően szerkeszti, s nem próbál belezsúfolni mindent, amiről a tárgykör elméleti és empirikus feldolgozása során valaha megtudott, Életműve ismeretében nem kétséges, hogy személyében az emberek közötti verseny szociálpszichológiájának kiemelkedő képességű és tudású kutatóját tisztelhetjük, s a disszertáció megerősíti az olvasót ebben a hitben. A disszertáció önálló kutatáson alapuló hiteles adatokon alapul, nemzetközileg is jelentős felismeréseket tartalmaz. Javaslom a disszertáció nyilvános vitára való kitűzését, s a vitát követően a mű elfogadását.

Budapest, 2014. április 17

Dr.Csepeli György

Egyetemi tanár.

A szociológiai tudomány doktora